

Цапко Олег Михайлович –
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права та
юридичної логіки Національної академії
внутрішніх справ;

Богаліка Юлія Олександрівна –
кандидат історичних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського університету ринкових відносин

ІДЕЯ НАРОДОВЛАДДЯ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА В. ВИННИЧЕНКА)

Розглянуто погляди на проблему народовладдя в Україні визначних діячів Центральної Ради М. Грушевського та В. Винниченка, які заклали основи національної народовладної концепції. Ця концепція ґрунтувалася на принципах демократизму, національної солідарності, повному задоволенні соціально-економічних та національно-культурних інтересів усіх членів суспільства, максимальному задоволенні основних природних прав громадян.

Ключові слова: народовладдя; імперативна динаміка; федерація; територіально-національна автономія; трудова теорія; Конституція УНР; колектократія.

Рассмотрены взгляды на проблему народовластия выдающихся деятелей Центрального Совета М. Грушевского и В. Винниченка, которые заложили основы национальной концепции народовластия. Данная концепция основывалась на принципах демократизма, национального содружества, полном удовлетворении социально-экономических и национально-культурных интересов всех членов общества, максимальном удовлетворении естественных прав граждан.

Ключевые слова: народовластие; императивная динамика; федерация; территориально-национальная автономия; трудовая теория; Конституция УНР; колектократия.

The looks at the issue of government by the people of M. Grushevskiy and V. Vinnichenko, the Central Rada's prominent personalities and the founders of the national conception (theory) of government by the people, are disclosed in the article. This conception was based on the principles of democracy, national association, and total

satisfaction of the social and economic, national and cultural interests of all members of the society, the ultimate satisfaction of the intrinsic rights of the citizens.

Keywords: government by the people; imperative dynamics; federation; territorial and national autonomy; labour theory; Constitution of the UPR (Ukrainian Popular Republic); collectocracy.

Проблема народовладдя в Україні є однією з найбільш актуальних тем сучасної правової науки. Досвід сучасного державотворення в Україні доводить, що, незважаючи на законодавче закріплення основних принципів народовладдя, ця проблема й надалі залишається нерозв'язаною як з теоретичної, так і з практичної точок зору. У сучасній науці поняття "народовладдя" розуміють, насамперед, як належність влади народів та здійснення її народом або безпосередньо, або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1, с. 381–382].

Сьогодні у вітчизняному правовому просторі намітилася тенденція, коли в міру становлення та функціональної активізації інститутів народовладдя дедалі більше зростає пріоритетність правового регулювання над владно-адміністративним. При цьому право дедалі більше втрачає свою імперативну динаміку і починає розцінюватися як джерело гарантованості природно-необхідної свободи особи [2].

Такі зміни стимулюють утвердження ідеї "визначального верховенства права", згідно з якою не лише державні інститути, а й суспільне життя має здійснюватися під гаслом непорушності норм права, а отже, і проблема народовладдя набуває нового змісту.

У цьому контексті особливий інтерес викликає теоретична спадщина діячів Центральної Ради, зокрема М. Грушевського та В. Винниченка, адже саме в період їх активної діяльності як національних та державних лідерів національна концепція народовладдя найбільш повно розроблялася не лише ними, а й було здійснено спробу її практичного втілення в державно-правове та суспільне життя України.

Формування поглядів М. Грушевського на народовладдя в Україні відбувалося через призму дослідження ним української історії. Головною рушійною силою історичного процесу є, на його думку, український народ. Свої погляди на народовладдя М. Грушевський уперше виклав у вступній лекції у м. Львові 30 вересня 1894 року. Саме тоді він, будучи молодим 28-річним професором обіймав посаду завідувача кафедри історії Східної Європи Львівського університету [1, с. 140–155]. У своїй лекції, розкриваючи історіософські погляди на українську історію, М. Грушевський також виклав своє бачення місця і ролі народовладдя в ній у кількох засадничих положеннях:

- 1) народ, на думку М. Грушевського, зі своїми ідеалами і змаганнями, зі своєю боротьбою, успіхами і помилками – єдиний герой історії;
- 2) народовладдя в українців існувало протягом усієї їх історії, починаючи ще з княжих часів українська громада "жила своїм життям";
- 3) однією з головних особливостей української історії є та, що в ній "...князівсько-дружинний устрій не пройшов глибоко в масу народню,

не перейняв її цілою системою, як феодалізм західний, не пустив глибоко коріння в самий ґрунт, він зостався чимось зверхнім, досить хитко прив'язаним до народу" [1, с. 140–155];

4) український народ, будучи позбавлений протягом багатьох століть своєї державності, зберігав основні традиції місцевого громадівського самоврядування та самоуправління, що допомогла йому пережити часи лихоліть і колоніального гніту і тим самим зберегти свою національну самобутність;

5) традиції народовладдя і демократизму повинні бути основою побудови майбутньої української державності.

У розумінні М. Грушевського серцевиною української ідеї було виокремлення невід'ємного права українського народу на самовизначення і пошук його оптимальних форм. "Великі завдання і досягнення стали для нас можливі, що ми можемо творити не тільки свободну і незалежну Україну Велику. Велику не територією чи багатствами... а велику соціально-моральними вартостями..." [3, с. 33].

Під соціально-моральними вартостями вчений розумів, насамперед, напрацьовані протягом довготривалої історії народоправні цінності, які, на його думку, повинні становити основу української державності. Через призму цих цінностей він розглядав і майбутній державний устрій України.

Національно-державний ідеал України М. Грушевський убачав у автономії та федеративному зв'язку з Росією. При цьому, поставивши українське питання як проблему моральної відповідальності російських правителів та всього російського суспільства за завдані українцям історичні образи й утиски, учений покладав сподівання на те, що російська революція та слідом за нею демократизація суспільного життя уможливлять реалізувати цю відповідальність у конкретних формах організації українського національного життя. Він щиро сподівався, що прогресивна російська громадськість допоможе українцям у цьому.

Від федерації з демократичною Росією М. Грушевський очікував "... більший простір і свободу економічного спілкування, створення більш великих і досконалих просвітніх і культурних закладів... велику безпечність від міжнародних ускладнень та утисків" [4, с. 4]. На його глибоке переконання, саме автономія України у складі Російської Федерації дасть змогу найбільш повно реалізувати народовладні права українців, до яких він відносив "... забезпечення свободи культурного і суспільного самовизначення, нетисненого національного розвитку, можливості вільно влаштовувати і розпоряджатися своїми місцевими відносинами і засобами" тощо [4, с. 12].

При цьому М. Грушевський негативно ставився до ідей самостійності України. На його думку, повна державна незалежність пов'язувалася з дотриманням зовнішніх атрибутів, до яких він відносив наявність національної валюти, уряду, армії, власної жандармерії і тюрем, і які він з певною іронією називав "задоволеннями". Однак українське суспільство, що не мало власної економічної та політичної еліти, складалося винятково із селян та робітників, не було, за переконанням М. Грушевського, готовим до таких "задовольень". Відповідно, територіально-національна автономія у

складі Російської Федерації мала стати остаточною метою національних змагань українців.

Як прихильник ідеї народовладдя М. Грушевський побоювався, що будь-яка централізація державної влади може завдати шкоди народовладним традиціям українців.

Характеризуючи розроблену М. Грушевським концепцію українського народовладдя загалом, слід зазначити, що вона містить у собі два взаємопов'язані елементи: 1) українське національне відродження, першим і визначальним чинником якого стало запровадження національної державності у вигляді національно-територіальної автономії; 2) широка й послідовна демократизація суспільного життя, соціальні перетворення на користь більшості українського народу.

На думку М. Грушевського, Центральна Рада була витвором революції, свідченням інтенсивного зростання національної свідомості українського народу. Треба було, – писав М. Грушевський, – забезпечити волю України, відновивши її старе народовладдя, право народу правити самому всіма своїми справами [5, с. 34].

Як Голова Центральної Ради М. Грушевський намагався обґрунтувати автономно-федералістичний принцип побудови української державності. “Українська територія, – наголошував він, – має бути організована на основах широкого демократичного громадського самоврядування, від самого споду (дрібноі земельної одиниці) аж до верху – українського сейму. Вона має вершити в себе вдома всякі свої справи – економічні, культурні, політичні, утримувати своє військо, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію, суд” [4, с. 45]. Щодо законодавчого процесу в державі, то, на думку М. Грушевського, “... закони повинні приймати депутати сейму, які б обиралися від політичних партій і громадських організацій на пропорційній основі. Однак найважливіші законодавчі акти повинні були б вноситися на розгляд усього народу” [4, с. 47].

У своїй праці “Хто такі українці і чого вони хочуть” М. Грушевський зазначав, що, залишаючи поміщика і багатіям рівні з усіма права, перевагу слід надати владі трудового люду. “Селяни і робітники становлять більшість людності, вони можуть мати більшість депутатів в українському сеймі, яких захочуть мати з тямущих селян і робітників, і з тих просвіщених (інтелігентів), які боронять права трудящого народу” [5, с. 97].

Особливу увагу М. Грушевський приділяв питанню розмежування компетенцій української автономної республіки і центру. Так, у праці “Якої автономії і федерації хочуть українці” він зазначав, що справи, до числа яких відносив справи війни та миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, спільні валюти, митні збори, пошту, телеграф, залізничний транспорт, кримінальне і цивільне законодавство, слідкування за дотриманням прав національних меншин тощо, повинні належати до компетенції федеративного центру [4, с. 3]. Усі інші повноваження повинні належати крайовим органам влади. Водночас, на думку М. Грушевського, Центральний уряд навіть у

загальнодержавних справах повинен урахувувати волю інших народів, які населяли територію України. "Ми, – писав він, – добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України" [4, с. 5].

Розробляючи концепцію народовладдя, М. Грушевський значну увагу приділяв вирішенню соціально-економічних питань України. Зокрема, розв'язання одного з найбільш важливих питань революції – аграрного – Голова Центральної Ради убачав в тому, що "земля повинна бути в руках тих, хто на ній працює" [4, с. 7]. Серед соціальних гарантій найбільш важливою він уважав гарантію встановлення 8-годинного робочого дня і запровадження охорони праці трудящих.

Основні позиції М. Грушевського щодо українського народовладдя знайшли своє відображення і в Конституції Української Народної Республіки (УНР), яка була прийнята в останній день існування Центральної Ради перед її розпуском німецькими окупаційними військами 29 квітня 1918 р.

Конституція УНР юридично оформила відродження державності України і створила політико-правове поле для формування нової політичної системи. Ця Конституція загалом ґрунтувалася на головних принципах українського народовладдя, зокрема парламентській демократії з перевагою законодавчої влади над виконавчою, децентралізації, широкому розвитку місцевого самоврядування, гарантії основних політичних прав і свобод громадян.

Конституція УНР також засвідчувала, УНР "...єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною", а "...суверенне право в УНР належить народові України" [6, с. 332].

Згідно з Конституцією УНР, верховним органом влади визначалися Всенародні збори, які мали право видавати закони та формувати вищі органи державного управління. Вищу виконавчу владу мала здійснювати Рада Народних Міністрів. Найвищим органом судової влади повинен стати Генеральний суд УНР, який складався з колегії, що обиралася на п'ять років. Конституція також узаконювала незалежність судочинства від виконавчої та законодавчої влади [6, с. 34].

Однак, у зв'язку з ліквідацією Центральної Ради та наступними після цього подіями, Конституція УНР не була реалізована на практиці й залишилася як пам'ятка української політико-правової думки.

На відміну від М. Грушевського, який був виразником народно-демократичних поглядів тодішньої української національно свідомої інтелігенції на проблему народовладдя, значний вплив на політику Центральної Ради справляли представники соціалістичної орієнтації, які намагалися поєднати ідеї марксизму та класової боротьби з українською національною ідеєю.

Одним з найбільш впливових лідерів соціалістичного напрямку в Центральній Раді був український письменник та лідер української соціал-демократичної робітничої партії В. Винниченко. Обіймаючи в період Центральної Ради посаду Голови Генерального Секретаріату – першого українського автономного уряду, В. Винниченко справляв значний вплив на формування її політики. Після ліквідації Центральної

Ради В. Винниченко став лідером українського антигетьманського руху, спрямованого проти П. Скоропадського, і який згодом був оформлений у Директорію.

Погляди В. Винниченка на народовладдя в Україні сформувалися під впливом соціалістичної ідеології. На його думку, ідею народовладдя найбільш повно можна реалізувати лише в соціалістичному суспільстві. Сутність такого соціалістичного народовладдя була розкрита у так званій “трудовій теорії”, яка була оприлюднена в написаному ним програмовому документі Директорії “Декларації...” 26 грудня 1918 р. Згідно з цією теорією, “... право правління і порядкування краєм повинне належати тільки тим класам, які є суттю та основою громадського життя, які творять матеріальні та духовні цінності... влада в Україні повинна належати лише класам працюючим – робітництву і селянству” [7, с. 132]. Водночас у Декларації проголошувалася заборона земельній та промисловій буржуазії брати участь у державному управлінні.

Аналізуючи “трудову теорію” В. Винниченка, слід зазначити, що її реалізація загалом негативно вплинула як на авторитет самої Директорії, так і на подальший перебіг українських національно-визвольних змагань. Ця теорія порушувала невід’ємні конституційні права людей, обмежувала суспільно-політичну базу нової влади, її інтелектуальний потенціал, що загалом не сприяло процесу консолідації нації. Згодом і В. Винниченко зрозумів це, і в травні 1919 р. вийшов зі складу Директорії та виїхав за кордон.

Перебуваючи в еміграції, В. Винниченко намагається переосмислити результати національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., з’ясувати причини їх поразки. У своїй роботі “Відродження нації” він до головних причин поразки, насамперед, відносить відхід лідерів Центральної Ради від соціалістичних ідеалів. Зокрема, В. Винниченко зазначає: “...як тільки наблизилася до творення юридичної державності, так з того моменту й почалося забування дійсної сутності нашого руху: інтерес наших працюючих мас, їхнє національне й соціальне відродження” [8, с. 245]. Для української влади, за висловом В. Винниченка, “...національне питання стоїть поза сферою соціального життя” і в цьому її найголовніша помилка. На його думку, для робітничих класів побудова української державності сприймалася не як засіб збереження національної ідентичності й соціального визволення, а як заміна національної форми – синьо-біло-червоного прапора імперії на жовто-блакитний. Відповідно, українська влада, декларуючи безбуржуазність української нації, фактично будувала українську буржуазну державу, а це, на його думку, порушувало основні народовладні принципи. У цьому аспекті він зазначав, що “...відродження нації в національній сфері йшло й ітиме в гармонії з соціальним визволенням” [9, с. 145]. З цих же позицій В. Винниченко негативно ставився до ідей самостійності України і так само як і більшість тодішніх діячів національно-визвольних змагань вбачав єдиний засіб вирішення українського національного питання в національній автономії України в складі Російської Федерації. Аргументуючи свою позицію, В. Винниченко зазначав, “...що правіше і

реакційніше заводився режим на Україні, то більше й глибше було нищення української національності" [9, с. 151]. На його глибоке переконання, для українських мас "...все одно: чи чужими руками, чи своїми заводиться та реакція, вона неминуче приводила до національного гноблення" [9, с. 167].

Розв'язання цієї проблеми В. Винниченко вбачав лише у сприйнятті більшістю українських діячів комуністичної ідеології та в порозумінні з радянською владою, яка завдяки інтернаціональному спрямуванню не допустить "панування нації над нацією" [10, с. 26].

Подальший історичний розвиток засвідчив помилковість надій і сподівань В. Винниченка. Тяжкі перипетії емігрантського життя, спілкування з людьми, які прибули з Радянської України, доволі похилий вік спонукали письменника критично переоцінити свої попередні погляди на проблему побудови соціалістичного народовладдя в Україні. У 1949 р. він написав працю "Заповіт борцям за визволення", яка стала своєрідним підсумком його діяльності як політичного діяча й теоретика українського національно-визвольного руху. В. Винниченко визначає державність як пріоритетне стратегічне завдання, що стоїть перед українською нацією. На його думку, "...нація без державності є покалічений людський колективний організм" [11, с. 8]. Водночас В. Винниченко піддає жорсткій критиці політику СРСР і сталінського керівництва щодо українського народу. Він вважає, що головне завдання українських соціалістів полягає в тому, щоб наповнити присвоєні більшовиками соціалістичні ідеї дійсним соціальним сенсом. Для цього В. Винниченко пропонує замінити радянську систему формальної колективної (фактично державної. – Авт.) власності на особливу форму організації громадського життя – колектократію. Принципова відмінність колектократії від інших форм соціалістичної власності полягає в тому, що люди, які працюють, володіють реальною колективною власністю на засоби виробництва, і кожен член трудового колективу отримував реальну частку від загального прибутку підприємства. Розглядаючи колектократію в аграрній сфері, В. Винниченко зазначав: "...колектократичне сільське господарство мало б ту сутню різницю з советським колективним господарством (колгоспом), що воно мало б свою власність на все, тоді як колгоспи власності ні на що не мають..." [11, с. 8].

Колектократія, на думку В. Винниченка, у майбутньому повинна забезпечити поступове згасання як економічних, так і політичних суперечностей і сформувати реальний український національний солідаризм як найвищу форму народовладдя.

Таким чином, засновники УНР М. Грушевський і В. Винниченко заклали науково-теоретичні основи національної концепції народовладдя. Ця концепція розроблялася ними на принципах демократизму, національної солідарності, повному задоволенні соціально-економічних та національно-культурних інтересів усіх членів суспільства, дотриманням основних природних прав громадян. Усі ці принципи, на їх думку, можуть бути повною мірою реалізовані лише за парламентської форми державного правління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 2004.
2. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз (за ред. проф. Ф. М. Рудича). – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 456 с.
3. Грушевський М. На порозі нової України : Гадки і мрії / Грушевський М. – К., 1991. – 128 с.
4. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна / Грушевський М. – Відень, 1917. – 22 с.
5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / Грушевський М. – К., 1991. – 240 с.
6. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : [у 2 т. Т. 2]. – К., 1996. – 765 с.
7. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР : [у 2 т. Т.1.]. – Мюнхен, 1962. – 398 с.
8. Винниченко В. Відродження нації : [в 3 т. Т. 1] / Винниченко В. – К., 1990. – 348 с.
9. Винниченко В. Відродження нації : [в 3 т. Т. 2] / Винниченко В. – К., 1990. – 328 с.
10. Винниченко В. Відродження нації : [в 3 т. Т. 3] / Винниченко В. – К., 1990. – 542 с.
11. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / Винниченко В. – К., 1991. – 128 с.